

Бреда Влаховић

ЕТНИЧКА ОБЕЛЕЖЈА У КУЛТУРИ СТАНОВАЊА
НОВОПАЗАРСКОГ КРАЈА

Култура становања одраз је опште културе једне друштвене заједнице, која се одражава у формирању и опремању стамбеног простора, као и у његовом коришћењу. Она се формира под утицајем потреба, навика и могућности појединаца и друштвене заједнице. Због тих разнородних утицаја и услова под којима се култура становања формира, она се непрестано мења. То се јавља и због тога што се поред општих услова мењају и услови појединаца, њихове могућности и тренутне потребе, као и жеља за мењањем, модернизацијом. Због тога се на једном простору јавља и вишеслојност у односу традиционално — модерно. Данас се у новопазарском крају у већини насеља преплиће старо грађено на традиционалном наслеђу са градитељским тековинама модерног доба. Данас кућа није одраз природних услова, што се некада одражавало и у грађевинском материјалу и у типу куће. Нови грађевински материјали су применљиви свуда, без обзира на географску средину. Такође се све више губе разлике између градске и сеоске куће, што је још не тако давно било посебно карактеристично за Нови Пазар и сеоска насеља у околини.

Новопазарски крај је један од најзанимљивијих предела Србије кад је реч о историјском развоју, о чему сведоче, пре свега, многа археолошка, историјска и етнолошка истраживања, која су дала многе значајне резултате. Сва та истраживања потврђују непрекидни културни идентитет од праисторијског доба, римског и, посебно, средњовековног периода, о чему сведоче културни споменици као што су Петрова црква, Сопоћани, Студеница, Ђурђеви ступови, Рас, Алем—Алтум џамија и многи други о којима постоји обилна литература.

Нови Пазар је основан средином XV века, између 1455. и 1461. године. У првим поменима Новог Пазара нема никаквих података о саставу и броју становника, али се истиче да је његов оснивач Исабег Исхаковић изградио џамију, хамам, војни логор и 56 дућана¹. У дру-

¹ Е. Мушовић, *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*, Београд 1979, с. 58.

гом наводу говори се да је 1468. у Новом Пазару било 276 кућа, од којих 76 муслиманских². Присуство муслиманског и хришћанског становништва познато је и у селима око Новог Пазара. Бројни однос се у појединим насељима током векова мењао, а он за то наше питање није ни битан. Поред Срба и Муслимана, у Новом Пазару су живели и Јевреји, Роми и други народи али не у толиком броју да би битно утицали на основне карактеристике културе. Нови Пазар је, по положају на важној трговачкој трансверзали, био веома привлачан за многе који су током неколико векова његовог досадашњег трајања и чинили бројније или незнатније групе у краћем или дужем раздобљу, што је Е. Мушовић приказао у својој студији о етничким процесима и етничкој структури становништва Новог Пазара³. Међутим, основни карактер култури овог краја ипак је дало српско и муслиманско становништво, које је било најбројније и које је чинило основу становништва и у граду и у селу. На то нас упућују и резултати наших вишегодишњих испитивања културе становања у Новопазарском крају, као и подаци из додуше скромне литературе о култури становања⁴.

Чињеница да је овај крај центар српске средњовековне државе говори да је традиција те културе дуга. С друге стране, период оријенталне културе овде је такође доста дуг и имао је довољно временског простора да утемељи своје културне тековине. Свакако је Османска Империја оставила на нашој широј, а нарочито на овој новопазарској територији видне трагове и у стамбеној култури, и то пре свега у обликовању градске стамбене куће, што је касније пренесено и на сеоску кућу муслиманског становништва. На тај начин овде су се упоредо, у релативно дугом периоду (око пет векова), формирале две културе становања: српска и муслиманска.

Стваране под истим географским условима, затим сличним или истим привредним условима који, пре свега, утичу на повезаност и функционисање ширег кућног простора, а у оквиру двеју култура оформила су се два типа куће, који се пре свега разликују по концепцији и унутрашњој организацији простора, зависно од тога да ли у њима живе Срби или Муслимани.

Специфична муслиманска кућа формирана је под утицајем оријенталне културе. Најпре је формирана муслиманска градска кућа, јер је муслиманско становништво претежно живело у градовима, а касније и сеоска. Како пише Р. Хасанбеговић, градска кућа у Новом Пазару грађена је од камена, ћерпича или бондрука⁵. Муслиманска породица, због посебног положаја жена, свој стамбени простор заштара пред спољним светом и због таквог начина живота покушава да створи више удобности у кући. Захваљујући таквом животу, ствара-

² О. Зиројевић, *Нови Пазар у турским изворима до XVI века*, Новопазарски зборник, Нови Пазар 1977, с. 113.

³ Е. Мушовић, *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*, Београд 1979.

⁴ Р. Хасанбеговић, *Сеоска кућа у Санџаку*, Београд 1956; Б. Влаховић, *Стан и култура становања у насељима у околини Новог Пазара*, Зборник радова ЕИ, књ. 14—16 Београд 1984.

⁵ Р. Хасанбеговић, наведени рад, с. 9.

ла су се посебна женска одељења „харемлук“ у којима су претежно боравиле жене, а за мушкарце одељења звана „селаулук“. Стварање интимног кућног простора постигнуто је и ограђивањем куће високим зидом⁶. Градска кућа има више одељења — хајат у приземљу и одаје на спрату. Простори су међусобно повезани унутар зграде.

Градска кућа у Новом Пазару није имала покретног намештаја. Најкарактеристичнији комад је сећија, која је испод прозора. Преко сећије се стављају „миндери“ испуњени вуном или сламом. На сећији су, уза зид, прислоњени јастуци који су код богатијих били од чохе, а код сиромашнијих од простијих материјала. За седење су и „шилгета“ у облику јастука или коже. У муслиманској кући подови су прекривени ћилимима, које су жене саме ткале, што у овим крајевима чине и данас. Од намештаја у соби је и „сенђер“, који личи на двокрилни орман изнад којег је мусандера на којој је поређано украсно посуђе. „Сенеђер“ се састоји од „хамамџика“, са фуруном и „душеклука“ у коме се преко дана држи постељина, која се увече простире по поду. Хамамџик је ограђено место за купање, који се налази уз сваку одају због обавезног ритуалног прања. Осим тога, постоје и обавезна мала прања, такозвани абдест пре сваке молитве⁷.

Важан простор у градској кући био је простор са отвореним огњиштем, који се називао „кућа“, или „мутвак“. Мутвак може бити или у саставу куће (у ширем значењу речи) или као посебна зграда у авлији.

Богатији људи су поред тих сталних кућа за становање правили и гостинске куће, такозване конаке, где су примани мушки гости.

Мада је сеоска кућа свакако грађена и под утицајем градске куће она се ипак у много чему разликује од ње. Пре свега, куће у селу нису у збијеним насељима и, по правилу, нису ограђиване зидовима, без обзира на то да ли су муслиманске или српске, што се може видети у селима Мур, Дежева, Лукоцрево, Постење и другим новопазарским селима у којима живе и Муслимани и Срби. Куће су грађене од истог грађевинског материјала. Међутим, оне се међусобно разликују пре свега по основној концепцији стамбеног простора, било да је у питању инокосна или задружна породица. Муслиманска кућа је организована тако да је сав стамбени простор под једним кровом, док је код српских, нарочито задружних породица био уобичајен вишезградни стамбени простор. Задружни облик породице, на према томе и куће, овде се задржао све до најновијег времена⁸. Муслиманска кућа је обично већа зграда са више одвојених просторија различите намене, док је кућа Срба била вишезградни систем, са централном зградом у којој се једино ложила ватра. Такви примери су се до данас задржали у селима Мур, Постењу и Лукоцреву, на пример. Муслиманска кућа је обично грађена „на бој“ (то јест на ћелицу), спратне просторије су коришћене за становање а приземне

⁶ Р. Хасанбеговић, наведени рад, с. 10.

⁷ Р. Хасанбеговић, наведени рад, с. 65—66.

⁸ Б. Влаховић, *Развој задружне куће у околини Новог Пазара*, Заштита споменика народног градитељства, Београд 1984.

некада за становање а некада као оставе. Кухиња је просторија са отвореним огњиштем, где се припремала храна. Једна од просторија је била такозвана мусафирска (гостинска) соба у којој је преко дана боравила и радила породица и у којој су примани гости. Остале собе користиле би поједине породице у тој задружној заједници за спавање и остављање личних ствари. За разлику од такве куће, српска задружна кућа састоји се од већег броја индивидуалних зграда, које су распоређене око средишне зграде. Та средишна зграда имала је неколико одељења различите намене: кућу — простор у коме се ложила ватра, где се кувало и ручавало; до ње је био ћилер, који је служио као остава; затим велика соба, где се окупљала цела породица преко дана, за рад, за примање гостију, и још једна соба за домаћина задруге, у којој је он боравио са својом ужом породицом. Око те зграде биле су колибе појединих ожењених чланова и њихових породица.

И кућа инокосних породица била је сличног устројства, с том разликом што је био мањи број просторија или зграда⁹.

Сеоске куће, за разлику од градских кућа, биле су скромније опремљене. Међутим, и овде је задржан исти принцип, а то је да је муслиманска кућа опремљена претежно непокретним намештајем који је уграђен у зидове, док је српска кућа намештена покретним намештајем. Такав систем омогућује првом начину више простора за кретање у просторији.

Основни предмети намештаја су код муслимана разне врсте уграђених ормана разних намена, мусалдара, односно полица на којима је поређано разно посуђе. У свакој соби постоје и разни облици предмета за седење. Најчешће је то шилте, можда и више њих, затим миндер, који је, међутим, увек у соби где се борави преко дана и где се примају гости. Специфични простор у свакој кући је простор за умивање, који је саставни део обредног живота.

Цео стамбени простор у муслиманској кући карактерише патос застрт ћилимима и, како каже Грабријан¹⁰, он често и чини центар простора око кога се нижу миндерлуци и шилтета као у другим срединама око стола.

У српској кући у новопазарској околини преовлађује комадни покретни намештај, који је додуше веома скроман и оскудан. Чине га најпотребнији елементи кухињског намештаја, који је скоро идентичан и код муслимана: полице и долап за посуђе, синија, столице односно трonoшци, затим хамбар или начвар, велики дрвени сандук у коме се меси хлеб. Огњиште је најчешће у средини „куће“.

Намештај у собама чине дрвени кревети, сто, столице (који су се временом од ниске софре и ниских столица трансформисали у сто и столица данашње висине), затим је ту и понека клупа. Одело и постељина били су смештени у дрвеним сандуцима. По правилу, патос у тим кућама није застрт ћилимима или пак знатно скромније.

⁹ Б. Влаховић, *Стан и култура становања у насељима у околини Новог Пазара*, Зборник радова ЕИ САНУ, књ. 14—16, с. 510. Р. Хасанбеговић, *Сеоска кућа у Санџаку*, Београд 1956, с. 14.

¹⁰ Д. Грабријан, *Македонска кућа или прелаз оријенталне у савремену европску кућу*, Љубљана 1955, с. 103.

Из ових неколико чињеница можемо да закључимо да је простор муслиманских кућа опремљен на начин који одговара њиховом начину живљења. Наиме, велики део живота у оријенталној култури одвија се ближе патосу. Седи се на ниским душецима и шилтетима, па ни миндер није много висок. Обедује се за ниском софром, око које укућани поседају на ниске трonoшце или шилтета. Сав простор је са разним нивоима патоса нивелисан, што представља и простор и намештај уједно.

За разлику од тога, српско становништво свој простор, као што смо видели, опрема за другачији начин живота.

Међутим, савремена култура становања све више изједначава оријентално и, да тако кажемо, европско поимање становања. Наиме, у становању су се појавили неки елементи које су прихватили и једни и други и тиме се уклопили у неке широке културне оквире где су изгубили своја специфична обележја. Пре свега, код једних и других усталио се тип куће чије карактеристике више нису уско регионалне ни специфичне, већ можемо рећи, општејугословенске, да не кажемо и шире. То се односи и на грађевински материјал, начин градње и тип куће, као и на унутрашње опремање простора. Осим унутрашњег распореда просторија, мењају се и неке њихове функције, пре свега кухиње. Такође се јављају новине које сви подједнако прихватају. То је, пре свега, тзв. санитарни чвор, или купатило и WC, који код муслимана можемо рећи преузима и функцију хамама.

И поред тих садржајних новина које битно утичу на формирање данашње културе становања, ипак се задржало и по нешто од традиционалног. У кућама које су грађене по савременим грађевинским нормама, које су по правилу намештене савременим намештајем, опремљене инсталацијом и техником која омогућава становање по модерним нормама, традиционални предмети који су могли да се уклопе у те новине нашли су своје место, а понекад и нову примену. Најчешће су то производи домаће израде, као што су ћилими, серцаде и други предмети. У ентеријеру савремене муслиманске куће, скоро без изузетка, налази се миндер, који се од старих делова намештаја једини задржао, и то у кухињи, која данас служи за дневни боравак породице.

У вези са коришћењем појединих просторија, кухиња, односно кућа доживела је у ствари највеће промене у обликовном и функционалном погледу. Она је данас светла просторија вишеструке намене, у којој се припрема храна, обедује, борави преко дана, обављају разни послови и прима госте. Кухиња је, по правилу, због те своје вишеструке функције и највећа просторија у кући. Гостинска соба је због тога изгубила делимично своју улогу у свакодневном животу, мада чини у главном саставни део стамбеног простора.

По свему томе видимо да се у данашње време све више губе специфична обележја двеју култура и ствара нова, у којој владају неки општи модели, који имају много шире границе, ако о њима и можемо говорити.

Breda Vlahović

CARACTERISTIQUES ETHNIQUES DE LA CULTURE DE L'HABITATION
DANS LES ENVIRONS DE NOVI PAZAR

Résumé

Ainsi que dans la culture en général, dans certains de ses éléments pénètrent de nombreux éléments des cultures et civilisations diverses, ce qui a été intensifié dans nos espaces pendant des siècles. Cela influence l'architecture populaire et l'art de vivre dans ces bâtiments. Par la culture de l'habitation se reflètent la durée et le changement des cours de la culture et de la civilisation en général, ce qui est évident dans notre temps, quand les caractéristiques régionales se perdent devant nos yeux, et quand les cadres culturels plus larges prédominent.

En étudiant le logement et la culture de l'habitation dans les environs de Novi Pazar, où domine l'habitation serbe et musulmane, on a constaté que deux types divers de la culture de l'habitation ont été formés sous l'influence de deux cultures. Cela est évident tout d'abord dans le type de complexe du bâtiment, l'équipement et fonction de divers étendus dans le complexe du bâtiment. Un type a été bâti sur les fonds de la vieille tradition balkanique, et l'autre dans le cadre de la culture orientale.